

HERMENEVS

1^e JAARGANG, AFL. 7 — 15 MAART 1929

Fragmenten uit een bewerking van Plautus' *Mostellaria*

I

Na een ietwat lange inleiding, waarin wij o. a. kennis maken met de duivelskunstenaar *Tranio* en zijn jonge besluiteloze meester *Philolaches*, die tijdens de afwezigheid van zijn vader, de koopman *Theopropides*, een allerliefst meisje heeft vrijgekocht, maar daarvoor in de handen van een *geldschiet*er is gevallen, begint de eigenlijke klucht.

Terwijl er flink feest gevierd wordt — ook *Philolaches'* vriend *Callidamates* met zijn meisje zijn van de partij — komt *Tranio* van de haven hollen, waar hij vis is gaan kopen voor het middagmaal.

Alle goden spannen samen,
Dat m'n meesters zoon vandaag
Met z'n dienaar wordt getroffen
Door een zwarte dondervlaag.
Weg de hoop : geen afdak ergens
Om te bergen onze huid!
Komt geen wonder ons te huipe,
Met ons leventje is het uit.
Zulk een reuzenberg van rampspoed
Zag ik bij de haven staan :
Van z'n reis kwam trug de meester.
'T is met *Tranio* gedaan ! (*tot het publiek*) :
Is er iemand, die zo aanstonds
'N flink stuk geld verdienen wil ?
Die in mijn plaats zich laat hangen ?
Waarom houdt ge u allen stil ?
Waar zijn nu die klappenkrijgers,
Boeieschuurders van stavast,
Helden die voor luttel duiten

Wagen graag hun ribbekast ?
 Wie zich ' eerst aan 't kruis laat hechten
 Krijgt m'n hele kapitaal,
 Maar alleen . . . als hij z'n voeten
 En z'n armen aan de paal
 Tweemaal vast heeft laten naaglen:
 Dan wordt hij kontant voldaan . . .
 Maar wat draal ik, arme drommel,
 Op een draf naar huis te gaan ?

Philolaches is met lamheid geslagen, maar snel rijpt een plan in Tranio's brein : alles en allen moeten naar binnen, het huis moet potdicht gesloten en niemand mag opendoen, wie zich ook aanmeldt. Dan komt Theopropides blijmoedig en niets vermoedend, en als hij zijn huis gesloten vindt, klopt hij aan en nóg eens, totdat hij Tranio bemerkt; maar deze waarschuwt hem, geheimzinnig doend, zijn woning niet te naderen, en wanneer hij zijn oude meester heel bang gemaakt heeft, begint hij te vertellen:

TRANIO.

Er is hier een aanslag gedaan,
 Een vreeslike. Jaren al zijn er vergaan . . .

THEOPROPIDES.

Al jaren?

TRANIO.

Ja, jaren. Door ons is 't ontdekt.
 Het huis is ontwijjd, bezoedeld, bevlekt!

THEOPROPIDES.

Waardoor dan ? Wie deed het ? Wie was zo bezeten ?

TRANIO.

Hier is een vreemdling, die eerst had gegeten
 Aan de dis van z'n gastheer, afschuwlik vermoord.
 De dader was hij, aan wie 't huis heeft behoord,
 Vermoedlik de man. van wie jij het kocht.

THEOPROPIDES.

O gruwel der gruwelen hier gewrocht!

TRANIO.

Toen de afgrijslike moord op de gast was bedreven
En de man nog nauwliks de geest had gegeven,
Bestal ie de dode van al wat ie had
En stopte meedoogloos het lijk in een gat,
Dat ie groef in z'n huis.

THEOPROPIDES.

Eén ding is me duister:
Hoe kwam het aan 't licht ?

TRANIO.

Ik vertel het je : luister !
Een keer had je zoon buitenshuis gedineerd,
En 't was al wat laat, toen we trug zijn gekeerd.
Niet vreemd dus dat gauw ons de slaap overmande.
Nu had ik bij ongluk de lamp laten branden.
Toen hoorde ik in eens een verschrikkelijk gillen...

THEOPROPIDES.

Van wie ? Van m'n zoon soms ? Je maakt me aan het rillen!

TRANIO.

Een gil, die me ging door merg en door been!
Hij zei dat die dode in de slaap hem verscheen.

THEOPROPEDES.

Je zegt: in de slaap ?

TRANIO.

Ja, maar houd je gemak !
Hij zei dat die dode aldus tot hem sprak:

THEOPROPEDES.

In de slaap ?

TRANIO.

Ja, natuurlijk! Niet toen ie waakte,
Daar die schurk hem voor jaren van kant al maakte.
Soms ben je toch, baas, een onnozele knaap!

THEOPROPIDES.

Ik zwijg al.

TRANIO.

Je jongen, die ligt dus in slaap,
En de dode spreekt bij zn legerstee:
„Ik ben een vreemdling van over de zee,
Diapontius. Hier is m'n huis en m'n woon,
Want Pluto weigert me in 't rijk van de doôn
Te ontvangen, omdat ik te vroeg ben gestorven.
Maar ik heb het bij hem onschuldig verkorven:
M'n gastheer heeft me arglistig vermoord
En heimlik gestopt in de grond van dit oord,
Een melaatse gelijk, zonder eer van een graf,
Uit zucht naar m'n goud, koelbloedig en laf.
Draag zorg dat een andere woning ge zoekt,
Want onzalig is deze, bezoedeld, vervloekt!”
Het spookt hier maar voort. Al vertelde ik een jaar,
Nog kwam ik met alle histories niet klaar.

Nauwliks heeft dit verhaal Theopropides weggejaagd, of de geldschieter verschijnt, maar onverwacht keert de vader terug en het lawaai, dat de woekeraar maakt, wekt zijn achterdocht. Hij verlangt opheldering en Tranio, van zessenklaar, vertelt dat z'n zoon, een goed koopman als zijn vader, bezitter geworden is van een huis, waarvoor hij handgeld heeft moeten geven. Een ogenblik is de storm bezworen, maar dan wil Theopropides weten waar dat huis staat. In een oogwenk bedenkt Tranio een nieuwe leugen : het is het huis van zijn buurman *Simo*. De oude heer verlangt het te bekijken. Weer weet Tranio raad: ik zal belet voor je vragen, loop jij in de tussentijd een straatje om. Nu komt toevallig *Simo* buiten, heel tevreden over zichzelf. Tranio houdt zich eerst schuil.

SIMO.

Nooit verwende mij m'n vrouw zo,
 Als in dit verlopen jaar:
 Altoos staan de beste beetjes
 Bij de lunch op tafel klaar.
 Zo vandaag ook: 't maal was kostlik,
 Of een koning kwam te gast.
 Maar nu wil ze dat 'k naar bed ga:
 'K heb er hartlik voor gepast!
 Slinks probeert ze mij te loodsen
 Naar het stille slaapvertrek.
 'K heb haar daadlik in de gaten;
 Maar ik ben niet stapelgek.
 Bankje : met een volle maag te
 Slapen, 'k gun 't m'n vijand niet!
 'K sloop het huis uit. Maar natuurlik,
 Rood van woede is ze, als een biet!
 Wel beschouwd, wanneer je een vrouw hebt,
 Rijk aan jaren en aan geld,
 Is het met je lust tot slapen
 Matig meestal maar gesteld.
 Dus ga 'k nu ook liever wandelen
 Naar de markt dan naar m'n bed.

In het gesprek dat volgt weet Tranio het zwijgen van Simo te kopen en speldt hem bovendien op de mouw dat Theopropides het huis wil zien, omdat hij van plan is er net zo een voor z'n zoon te laten bouwen. Zeker van z'n overwinning gaat Tranio zijn meester halen.

TRANIO.

Nu lijk ik mij een voerman, die ezels zwaar belaadt,
 Alleen, bij mij zijn 't mensen, die 'k pakken dragen laat.
 Ze zijn gedwee en willig en torsen elke last,
 Die op hun oude ruggen meedoogloos wordt getast.
 Nu voel ik mij een veldheer, die niet met reuzenmacht
 Van infanterie en ruiters, maar met de stille kracht
 Van zijn verstand de vijand te lijf gaat en bestrijdt
 En 't uur van de beslissing in blijde spanning beidt.

Terwijl het huis van Simo bekeken wordt, komen twee slaven, *Phaniscus* en daarna *Pinacium*, om hun meester Callidamates te halen en naar huis te geleiden. De eerste houdt de volgende alleen-spraak :

PHANISCUS.

Slaven, die voor klappen bang zijn, ook wanneer ze niets misdoen,
 Noem ik slaven van fatsoen.
 Maar die, als ze straf verdienen, driest nog zijn en onbevreesd,
 Die zijn altijd tuig geweest.
 De eerste maakt een flinke spaarduit en hij koopt zich eens nog vrij:
 Dat zijn slaven zoals *wij* !
 De andre zoekt z'n heil in vluchten, maar hij wordt toch achterhaald,
 Zet het met z'n huid betaald.
 Dat zal mij niet overkomen, 'k heb m'n eer nog nooit vergooid,
 En m'n rug blijft ongelooïd !
 Want wanneer de slaven trouw zijn, is de meester ook gerecht;
 Tegen slechten word-ie slecht.
 Vol is 't huis van zulke schurken, slagen krijgen die als loon,
 En hun lei is nimmer schoon.
 Zeg je tot je makkers : „Jongens, gaat de meester te gemoet!”
 Krijg je 't antwoord: „Houd je snoet!”
 Doe het zelf maar, vul je buik maar met de restjes van het maal,
 Tafelschuimer, likkeschaal !”
 Dat is 't loon voor wie z'n plicht doet . . . 'K ben nu maar alleen gegaan;
 Hun komt 't morgen duur te staan !
 Maarwanneermijn rug gespaard blijft, laat dan maar het klappenkruid
 Welig groeien voor hun huid !

(*Wordt vervolgd.*)

J. MEHLER.

Baarn.

Protagoras en Euathlus

Op p. 57 van dit tijdschrift vraagt Dr. Sizoo : wat zeggen de juristen onder onze lezers ervan ? Na wat Mr. Cohen op p. 82 schreef, moge nog een jurist hier het zijne zeggen :

Protagoras eischt nakoming eener verbintenis, aangegaan onder een opschortende voorwaarde, vóór derzelve vervulling; eischt dus

iets dat hem niet toekomt, wellicht nimmer toekomen zal. Hij zal dus afgewezen moeten worden. Niettemin is zijn redeneering volkomen juist, want als hij de aanhangige procedure verloren heeft, is de voorwaarde vervuld en hij zou dus in een nieuwe procedure zijn wederpartij tot betaling kunnen dwingen. Deze slaat dus de plank mis als hij antwoordt, dat hij vrijuit zal gaan „si iudices pro causa mea senserint” ; inderdaad geldt dan „ex pacto debetur” en een nieuw proces zal hem tot betaling nopen.

Zoo bezien is de zaak zeer eenvoudig. Er komen evenwel twee vragen bij, die niet in het algemeen beantwoord kunnen worden, doch alleen op den bodem van een of ander positief rechtsstelsel. De eerste is deze: zal de nieuwe procedure toelaatbaar zijn, dan wel moeten afstuiten op het beginsel „bis de eadem re ne sit actio ?” De vraag wordt hier slechts gesteld, niet beantwoord, want zij behoort tot de moeilijkste problemen op 't gebied van welk rechtsstelsel ook en hoe zij beantwoord dient te worden naar het Attisch recht van den tijd waarin onze casus speelt, kan hier natuurlijk niet onderzocht worden.

De tweede vraag is deze : moet Protagoras zijn procedure niet terstond winnen omdat de debiteur zelf de vervulling der voorwaarde onmogelijk heeft gemaakt ? Deze wijze regel van ons art. 1296 Burgerlijk Wetboek zou den slimmen Euathlus ten onzent terstond zijn proces doen verliezen; zoo ook naar Romeinsch recht (Zie Digestorum 50,17,161). Blijkbaar kent 't Atheensche recht den regel niet; anders zouden de rechters niet met de handen in het haar gezeten hebben.

Leiden.

J. C. VAN OVEN.

Denkbeelden der Grieken over de natuur van het licht en een blik op het hedendaagsche lichtprobleem

Pythagoras, Plato, Aristoteles.

Voor de voortplanting der energie van uit een lichtbron bestonden tot voor korten tijd twee verklaringen. Men stelde zich het licht voor als te bestaan uit deeltjes, die van de bron werden uitgezonden of men dacht zich golven afstroomend van het energie-centrum en zich voortplantend door een doorschijnend elastisch medium. De eerste

voorstelling werd door Newton uitgewerkt tot eene *emissie*-theorie, aan de andere is de naam van onzen *Huygens* nauw verbonden (*undulatie*-theorie). Licht zou het een moeten zijn òf het andere ; hierover werd lang geëxperimenteerd en geredeneerd en eindelijk zag men de undulatie schijnbaar onomstootelijk vastgesteld, totdat voor korten tijd alles weer op losse schroeven ging staan.

Dit mag algemeen bekend verondersteld worden; wat echter minder bekend is, is dat reeds in de Grieksche beschavingstijd beide theorieën haar voor- en tegenstanders hadden en men ook toen het probleem stelde in den vorm van het een òf het ander : emissie van onzichtbaar kleine deeltjes of voortplanting door een medium. Meer uitvoerige mededeelingen hierover zijn te vinden in het Engelsche standaardwerk „*Theory of Light*” van *Preston*; wij willen volstaan met enkele gedachten verbonden aan de meest bekende namen *Pythagoras* dacht zich zichtbaarheid veroorzaakt door deeltjes, die voortdurend geprojecteerd van het oppervlak der zichtbare voorwerpen in de pupil van het oog dringen. In haar meest rudimentaire vorm had hij dus een emissie-theorie.

Plato had meer noodig om het zien te begrijpen : een stroom van licht of goddelijk vuur komend *uit* het oog — ander licht komend van een lichtbron — en ten slotte een emanatie van de zichtbare voorwerpen. . . *drie* dingen dus. De lichtstroom uit het oog moest zich als het ware vereenigen met den stroom uit de lichtbron tot een enkele substantie waarover de wederkeerige bewegingen zich uitbreidden ; raakte dit lichaam dan nog een andere lichtstroom, komend van de zichtbare voorwerpen, dan konden de bewegingen van den laatste via het oog de ziel bereiken en daar de gewaarwording van het zien opwekken.

Opmerkelijk is hier wel dat *Plato* eigenlijk in het licht iets bovennatuurlijks ziet (goddelijk vuur) en dat hij een stroom noodig vindt die *uit* het oog komt. Een emanatie of afstraling van het oppervlak der zichtbare dingen uit, schijnt hij echter evengoed noodig te hebben als *Pythagoras*. Laat ik U echter hier *Plato's* eigen woorden weergeven : . . . „het zuivere vuur, dat daarmede overeenkomt en in ons is, deden zij (de goden) als een enkele, volkomene en zachte substantie door de oogten vloeien, waarbij zij het oogcentrum samendrukten om wat te dicht was te weerhouden en alleen het andere gezuiverd door te laten. Wanneer dan het daglicht den gezichtsstroom omringt dan vallen twee gelijksoortige dingen samen en vereenigen zich, en door de natuurlijke verwantschap wordt er één lichaam gevormd in de

richting van het oog, waar het licht, dat van binnen uitkomt, ander licht ontmoet, dat komt van een voorwerp daar buiten. En dan, omdat alles beïnvloed wordt door wat gelijksoortig is, brengt al wat dezen stroom raakt of er door geraakt wordt zijne bewegingen over dit geheele lichaam en bereikt daarmede de ziel, terwijl het de gewaarwording te weeg brengt, die wij zien noemen.”¹

’s Nachts wordt de gezichtsstroom opgeheven. Het vuur dooft uit omdat er een ongelijksoortig iets bij komt, „het oog ziet niet langer en wij gaan slapen; . . . als de oogleden gesloten zijn, wat de goden bedachten om het gezicht te bewaren, houden zij het eeuwige vuur binnen.”

In de hedendaagsche opvatting der physica is Plato niet gemakkelijk te begrijpen. Waarom moeten twee stroomen één lichaam worden? Voelt Plato hier, dat hij anders het zien met behulp van deeltjes, die uit het oog komen (de fijne zuivere substantie) moeilijk verklaren kan? . . . of wenscht hij niettegenstaande emissie een continu medium voor het licht?

Hoe dit zij, in elk geval zouden wij met een flinke dosis goeden wil kunnen zeggen, dat Plato drieërlei emissie aanneemt: uit het oog, uit de lichtbron en van uit het object.

Aristoteles dacht hierover heel anders. Hij verwerpt emissie volkomen. Licht is in het geheel geen emissie, maar eene hoedanigheid of werking (*ενεργεια*) van een transparent medium (*διαφανες*). *Aristoteles* is hier duidelijk een voorlooper van Huygens met zijn unduleerenden ether. Zie, hoe *Preston* hem hier vertaald heeft: ²

„Light is then the action (*ενεργεια*) of this pellucid *qua pellucid*; and whenever this pellucidity is present only potentially, then darkness also is present . . . Thus we have shown light to be neither fire, nor body generally, nor effluvium, nor emanation from any body (since in this case it would be a body of a kind), but only the presence of fire, or something like it, in that which is pellucid: two bodies being unable to exist at one and the same time within the same space. Darkness in fact is really the removal of such a positive quality from what is pellucid, so that light must necessarily be its presence”.

Aristoteles onderscheidt hier scherp tusschen eene werking (*ενεργεια*) en een medium (*διαφανες*), waarin die werking plaats grijpt. Dit onderscheid is echter bij sommige hedendaagsche physici geheel verdoezeld.

¹ Ten Dialogues of Plato, vol. II. Timaeus p. 538, by B. Jowett.

² Aristotle's Psychology, book II, chap. VII, by Edwin Wallace.

Verder dient opgemerkt te worden, dat ook Aristoteles reeds emissie scherp tegenover de werking van een medium — wij zouden zeggen voortplanting door een medium (ether) — stelt. Het eene schijnt het andere uit te sluiten. En toch is dit *niet* zoo voor de hand liggend als men in 't algemeen denkt. Immers juist omdat als het ware spontaan deze beide voorstellingen van het lichtverschijnsel zich opdringen, zou men mogen denken, dat zij beide mogelijk zijn — naast elkaar. Had men van meet af aan scherp niet twee maar drie mogelijkheden in het oog gehouden, wellicht was men *nooit* tot zoo'n verwarring en tegenstrijdigheid gekomen als nu op fysisch terrein valt op te merken.¹ Men had het probleem aldus moeten stellen : licht is òf emissie-uitstroming van lichtdeeltjes, of undulatie — voortplanting door een medium — òf . . . beide.

Maar laten wij bij monde van een onzer beste hedendaagsche physici eens hooren hoe het nu met het lichtprobleem gesteld is.

Millikan schreef in „*Scientia*” 1927, „Conceptions in physics changed in our generation : Now up to 1900 all the phenomena of ether waves had seemed to fit accurately and beautifully into this sort of wave-theory . . . Then we were clear, the whole of physics with the exception of a few details was illuminated, . . . until a group of new phenomena were discovered which suggested rather the emission theory”.

Van een dezer verschijnselen zegt *Millikan* dan :

„It obviously fits better some sort of corpuscular theory than a wave theory”. Het was zoo sterk dat. . . „Einstein has suggested abandoning the wave theory of light altogether and returning to a modified corpuscular theory”. Maar dat ging niet best. „We have discovered a whole group of new phenomena to which the old laws do not apply ; yet we must retain the old laws for the interpretation of the old phenomena”.

Wat er nu aan mankeert vertelt *Millikan*: „We have at present no one consistent scheme of interpretation of physical phenomena . . . We use the wave theory, for example, where it works ; we use the quantum theory, where it works ; and we try to bridge the gap between the two *apparently* contradictory theories, in a purely formal fashion, by what we call the correspondence principle”.

¹ „Is Nature Contradictory” door schrijver in „*Chemical News*” CXXXVII p. 113 — Augustus 1928.

Aldus *Millikan* in 1927 in „*Scientia*”.

Het ziet er dus uit alsof de oplossing van het lichtprobleem ligt in de derde door ons geopperde mogelijkheid... licht is emissie en voortplanting door een medium, allebei.

Deze indruk wordt nog versterkt, wanneer men *Sir William Bragg* ontmoet in een recent artikel in de „*Chemical News*”¹, waaruit blijkt dat men vrijwel bij alle stralingsverschijnselen het tweezijdig karakter van het licht kan waarnemen.

En de zoekende geest vraagt hier *hoe* ?

Het begrip atoom als laatste ondeelbare eenheid der materie heeft afgedaan. Zooals men weet valt het radiumatoom uiteen.

De fundamentele bouwstenen zijn *nu: protonen*, de door chemici reeds vermoede waterstofkernen. Uit deze protonen is het atoom opgebouwd en uit een samenstel dezer protonen moeten de eigenschappen van een element worden afgeleid. De protonen oefenen dus werking uit. Hoe ? Waarschijnlijk door beweging. Welke beweging ? Zoo goed als zeker door eene roteerende, of ... het atoom wordt eene bewegingsconfiguratie van sterk roteerende protonen. Het atoom zou een protonen-molen zijn. Best, maar hoe verklaart dit dan het tweeledig karakter van het licht — emissie en undulatie ?

Keem eens aan, dat het lichtmedium, Aristoteles’ *διαφανες*, onze ether, bestaat uit kleine stofdeeltjes, die zich bewegen als lucht-molekulen ongeveer. Zij omgeven de protonen-molens, die de atomen zijn. Zij houden deze protonen-molens bijeen, het worden cyclonisch-stabiele bewegingsconfiguraties in den ether. Tusschen de protonen door en er om heen circuleeren dan de ether-deeltjes. Af en toe komen er ether-deeltjes in den molen en worden er deeltjes uitgeslingerd; dat is emissie, die onder bepaalde omstandigheden licht-indruk verwekken kan. Zoo wordt het licht *primair* emissie. *En secundair* ? ... Zoudt ge U kunnen voorstellen dat stroomen geëmitteerde ether-deeltjes (electronen) den omringend en ether traverseeren *zonder* daarin verstoringen te weeg te brengen ? *Secundair* zou het licht dan eene zich voortplantende verstoring in den ether kunnen zijn.

Bergen op Zoom.

W. TOMBROCK.

¹ „Photo-Electricity” in „*Chemical News*” CXXXVII p. 154 — September 1928.

Nox Lucida ¹

Caliginosa e nocte voraginis,
 Qua metiuntur triste pedes solum,
 Exsurgo valles in profundas,
 Corda micant ubi semper undis.

Vitalis aurae ducere iam iuvat
 Haustus opimos pectore turgido;
 Sed palpebrarum vix apertae
 Lumina lassa tegunt fenestrae . . .

Visu stupet mens scilicet inscia,
 Quae causa turbae perpetuae siet:
 Num fulgor undarum coruscat
 An radiant cava tecta caeli ?

P. H. D.

De Moeder

door GEERTEN GOSSAERT,

Hij sprak en zeide	Ἐλεξ' ἔφη τε
In 't zaël zich wendend :	τραπείς ἐφ' ἵππου
Vaarwel, o moeder,	ὦ χαῖρε μήτηρ,
Nooit keer ik weêr . . .	ἀλλ' εἰς αἰεί',
En door de lanen	ὀρώσα δ' αὐτόν
Zag zij hem gaan en	ἀν' ἄλσος ἔρροντ'
Sprak geen vervloeking, maar weende zeer.	οὐ μὴν κατηράτ', ἔκλαυσε δέ.
Sprak geen vervloeking . . .	Οὐ μὴν κατηράτ'
Doch, bijna blijde,	ἔχαίρε δ' ἔμπας,
Beval den maegden	δμωαῖσι δ' εἶπεν
Laat immermeer	ἄλλ' εἰς αἰεί
De zetels staan en	θρόνοι τεθείσθων
De lampen aan en	ἤφθων τε λύχνοι,
De poort geopend, de slotbrug neêr.	πύλη δ' ἐώχθω, ζεύχθω τάφρος'.

¹ Van Prof. P. H. Damsté te Utrecht ontving de redactie deze Latijnsche vertaling in Alcaïsche strophes van Geerten Gossaert's Lichte Nacht, waarvan de Nederlandsche tekst met een Grieksche vertaling in de vorige aflevering op blz. 98 is afgedrukt.

Maar toen, na jaren
 Melaatsch, een zwerver
 Ter poorte klaagde:
 Uw zoon keert weer...
 Zag zij hem aan en
 Vond geene tranen
 Voor zooveel vreugde geen tranen meer.

Experimenten p. 119.
 (v. Dishoeck 1916).

‘Ως δ’ ἐν χρόνῳ πρὸς
 πύλαις λεπρώδης
 ὄμωζ’ ἀλήτης
 ‘ υἱός γ’ ἔβην’,
 ἦδ’ ἀντιβλέψασ’
 ἔκλαυσεν οὐδέν,
 οὐ μὲν ἔκλαυσεν παρ’ ἠδονῆν.

W. K.

Iets over boekhandel in het oude Rome

Over den boekhandel bij de Romeinen zijn wij beter ingelicht. Zoo valt het niet te betwijfelen, dat Rome ten tijde van Cicero reeds een vrij groot leeslustig publiek kende, en dat het boek ook zijn weg vond naar alle deelen der beschaafde wereld. De schrijver draagt dus niet meer zelf zorg voor publicatie van zijn werk bijv. door uitleenen van zijn kopie aan vrienden, maar de boekhandel heeft zich reeds zoover ontwikkeld, dat de „uitgever” de onmisbare tusschenpersoon is geworden tusschen auteur en publiek.

De eerste ons bekende uitgever-boekhandelaar is Atticus, Cicero's vriend.

Cicero was natuurlijk voor Atticus een waardevol auteur, een veel gelezen schrijver, wiens boeken veel aftrek vonden. Wie echter mocht meenen, dat Atticus nu ook zijn dankbaarheid hiervoor toonde door Cicero een flink honorarium uit te betalen, vergist zich. Waarschijnlijk is de verhouding zóó geweest, dat Atticus de volledige kosten van de uitgave van Cicero's werken op zich nam, maar dat Cicero verder geen financieel voordeel van de zaak genoot.

Was het boek eenmaal verschenen, dan was het, om zoo te zeggen, vogelvrij! Wanneer dan ook iemand anders een rol papyrus kocht en het werk overschreef, ja zelfs verscheidene exemplaren vervaardigde met het doel die te verkoopen, stond nòch den schrijver nòch den uitgever eenig middel ten dienste om zich hiertegen te beveiligen. In verband hiermede zal wel geen uitgever het gewaagd hebben een groote „oplaag” voor den verkoop gereed te maken. Dat de „oplaag” doorgaans niet zeer groot was, kan men ook hieruit opmaken, dat zelfs na het verschijnen van een werk nog correcties konden worden aangebracht. Wij weten, dat Atticus dit eens op Cicero's wensch

gedaan heeft. Hij stuurde eenvoudig zijn schrijvers rond bij de verschillende koopers, om de door Cicero verlangde correcties aan te brengen! Men begrijpt, dat zoo iets alleen mogelijk was, wanneer het aantal koopers nog te overzien was en de uitgever-boekhandelaar de koopers van het bedoelde werk nog precies kende.

Het is te betreuren, dat wij uit de oude literatuur zelf zoo heel weinig over deze dingen te weten komen. Er was natuurlijk, vooral in de poëzie, heel weinig aanleiding, om opzettelijk over deze dingen te spreken. Toch zijn er ook bij de dichters wel enkele plaatsen te vinden, die ons, al is het indirect, eenig licht geven.

In zijn „Ars poëtica” zegt Horatius :

Hic meret aera liber Sosiis, hic et mare transit

Et longum noto scriptori prorogat aevum.

„Dit boek brengt zijn geld op voor de gebroeders Sosii (Horatius' uitgevers), het steekt de zee over en verzekert den schrijver een lang leven”. Zou men uit deze regels niet mogen opmaken, dat de uitgevers met de geldelijke winst gaan strijken, terwijl de dichter zich tevreden heeft te stellen met de bekendheid bij tijdgenooten en nageslacht? Uit een gedicht van Martialis zou men kunnen afleiden, dat de dichter tóch een zeker honorarium van zijn uitgever ontving. Een zekere Lupercus wendt zich tot den dichter met de vraag, of hij zijn slaaf mag sturen om het bundeltje epigrammen te halen; hij zal het hem spoedig na lezing weer terug zenden. „Je hoeft je slaaf niet zoo ver te sturen”, antwoordt Martialis, „en hem de drie hooge trappen naar mijn woning te laten beklimmen, je kunt de gedichten krijgen, als je even aanloopt bij den boekhandelaar Atrectus. Je vraagt maar om een Martialis; het kost je 5 denarii”. Men is geneigd, hier te vragen, of Martialis er misschien voordeel bij heeft, Lupercus naar den boekhandelaar te verwijzen. Waarschijnlijker is het echter, dat de dichter den brutalen Lupercus een lesje wil geven. Hij wil niets met dien Lupercus te maken hebben. Als hij zijn bundeltje gedichten wil lezen, moet hij er maar voor betalen!

De winkels, waar boeken verkrijgbaar waren, bevonden zich in Rome op de drukst bezochte punten der stad, bij het Forum en in de eigenlijke handelswijken. De boeken, waarop men in het bijzonder de aandacht der bezoekers wilde vestigen, waren tentoongesteld, terwijl aan den buitenkant van de winkels, op de pilaren of op de deurposten, bij wijze van reclame de titels der boeken vermeld werden. Hoe zoo'n winkel in Rome ten tijde der keizers er uit zag, beschrijft

ons de dichter Martialis met enkele woorden : „De deurposten links en rechts zijn geheel volgeschreven, zoodat men snel de namen van alle dichters kan overzien”.

Binnen bevonden zich dan de papyrusrollen zelf opgeborgen in kasten, armaria, foruli of loculi genaamd (Martialis noemt ze nidi: nesten). De meest gangbare werken bevonden zich natuurlijk het dichtst onder het bereik van den verkooper (de primo dabit alterove nido, zegt Martialis).

Om den klanten een indruk te geven van den inhoud van een bepaald werk, las men hun in den winkel vaak stukken er uit voor. Deze gewoonte bestond ook bij de Grieken.

Over de prijzen der boeken in den Romeinschen boekhandel valt het zeer moeilijk iets definitiefs te zeggen. Wij moeten hier zeer voorzichtig zijn in ons oordeel en bedenken, dat bijv. het verschil in afwerking groeten invloed uitoefende op den prijs. Vergelijking met den tegenwoordigen prijs der boeken is dan ook zoo goed als onmogelijk. Ik geef hier één voorbeeld om de moeilijkheden, die hier liggen, te illustreeren. Wij lezen bij Martialis, dat zijn 13de boek bij den boekhandelaar Tryphon verkrijgbaar was voor één denarius (1 den. = 4 sestertiën). Dit schijnt in strijd met een andere mededeeling, dat het 1e boek bij Atrectus 5 denarii kostte. Het is echter niet onmogelijk, dat het exemplaar van 5 den., bij Atrectus verkrijgbaar, een luxe-uitgave was, terwijl het 13de boek bij Tryphon in een z.g. „volksuitgave” verschenen was.

Vast staat alleen, dat in den tijd van Martialis (tweede helft van de 16 eeuw na Chr.) de perkament-codex in het algemeen goedkooper was dan de papyrusrol.

Toch is het gebruik van den perkament-codex tamelijk jong. In Cicero's tijd hooren wij er reeds iets van. Toen in 52 v. Chr. Publius Clodius op straat door de bende van zijn tegenstander Milo vermoord was, bracht het opgewonden gepeupel van Rome het lijk in het raadhuis en maakte een brandstapel van tafels en stoelen en . . . van de „codices”. Met deze codices worden misschien wel bedoeld de notulenboeken van de secretarissen van den senaat, die in dit gebouw vergaderde.

Zeer twijfelachtig is het echter, of in Cicero's dagen reeds litteraire werken in dezen vorm werden uitgegeven. Onzeker blijft het ook nog voor den tijd van Augustus. Beteekenis heeft de perkament-codex eerst gekregen voor de christelijke litteratuur.

Een bijzondere categorie klanten van den boekhandelaar vormden

de verzamelaars, de particuliere boekenliefhebbers en de openbare bibliotheken. Particulieren, die met een mooie bibliotheek wilden pronken, of menschen, die uit wetenschappelijke of litteraire belangstelling zich een zoo volledig mogelijk materiaal wilden verzamelen, zullen er wel geweest zijn, zoolang er boeken bestaan.

In Rome waren vooral Sulla en Cicero bekend om hun rijke verzamelingen. De omvang van particuliere bibliotheken en het aantal boekenverzamelaars nam voortdurend toe. De wijsgeer Seneca spreekt spottend over menschen, die in hun heele leven nauwlijks de titels van hun boeken zouden kunnen doorlezen.

In deze kringen bestond natuurlijk ook de bekende voorliefde voor oude exemplaren, vooral voor de origineele handschriften van beroemde schrijvers. Ptolemaeus III leende handschriften van de Grieksche tragici uit Athene en was minder nauwgezet in het terugbezorgen, zooals dat ook in onze dagen nog wel voorkomt bij het uitleenen van boeken. Sulla liet Demosthenes' werken in het eigen handschrift van den redenaar uit Athene naar Rome brengen.

Natuurlijk trachtte ook de boekhandel profijt te trekken van deze bibliomanie en liet zich voor origineele handschriften kolossale prijzen betalen. Zoo'n voorliefde voor oude exemplaren is natuurlijk op zich zelf wel te waardeeren, maar belachelijk wordt het, wanneer het oude en zeldzame alleen maar gezocht wordt, omdat het oud en zeldzaam is. Dat dergelijke bibliomanen in de oudheid niet zelden voorkwamen bewijst een geschrift van Lucianus, die den spot drijft met menschen, die alleen maar kijken of een boek flink stukgevreten is door den boekworm en dus feitelijk dit beestje tot hun raadsman kiezen!

Ten slotte vermeld ik nog als de beste klanten van den boekhandelaar de openbare bibliotheken, waarover ik hier niet uitvoeriger kan spreken. De boekhandel zal ongetwijfeld van haar bestaan ruimschoots geprofiteerd hebben. Vaak moesten oude rollen vernieuwd worden, of duplicaten gemaakt worden. Het staat immers vast, dat van zeer veel werken meer dan één exemplaar in de bibliotheken voorhanden was. Op deze wijze vindt ook het fabelachtig aantal boekrollen, dat bijv. de Alexandrijnsche bibliotheek volgens de overlevering bezat (over de 400.000), een verklaring.¹

Bussum.

W. E. ENGELKES

¹ Aan het einde van deze artikelen verwijs ik belangstellenden naar het mooie werk van W. Schubart, *Das Buch bei den Griechen und Römern* (Handbücher der staatlichen Museen zu Berlin, Band XII), 1921², waaraan ook voor deze artikelen verschillende gegevens ontleend zijn.